

О. В. СОКАЛЬСЬКА

Олена Володимирівна Сокальська, кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри Інституту кримінально-виконавчої служби

ПОЛЬСЬКІ ПЕНІТЕНЦІАРНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Перехід до модуляції виправного покарання в кінці XVIII ст. вимагав як ідеологічного обґрунтування якомога ширшого застосування тюремного ув'язнення, так і практичних приписів щодо його реалізації. Тюрма повинна була не стільки карати й спричиняти страждання, як виправляти, давати можливість покаятись і привчати до праці. Серед ідеологів «нової» тюрми загальновідомі імена Дж. Говарда, В. Кроуфорда, А. де Токвіля, Н. Г. Юліуса та ін. Лідерами пенітенціарних перетворень в Європі на початку XIX ст. були Англія, Франція та Швейцарія. У Польщі питання тюремної реформи активно обговорювалися ще за правління С. Понятовського, а впродовж першої половини XIX ст. опубліковано кілька проектів тюремних перетворень. У кінці XVIII – на початку XIX ст. Польща була державою з потужною національною елітою. Видання однієї з перших європейських конституцій, безліч прогресивних соціальних проектів, навіть в умовах втрати цілісності держави, є зайвим тому підтвердженням. Звернення польських державних діячів, юристів, публіцистів до проблем реформування тюрем, окрім внутрішньодержавних потреб, пояснюється також бажанням слідувати своєрідному загальноєвропейському тренду – організації якісно нової тюрми, яка б виправляла злочинців.

Праці польських державних діячів кінця XVIII – початку XIX ст. є надбанням європейської пенітенціарної думки і, на наш погляд, незаслужено забуті. Вагомий внесок польських пенітенціаристів у формування нової моделі виправного покарання доводить той факт, що на перших пенітенціарних конгресах Польщу репрезентували 3–4 представники, тоді як Російську імперію, в кращому випадку, один.

Мета статті – визначити та проаналізувати ідеї та концепції польських пенітенціаристів кінця XVIII – початку XIX століття.

Джерельну базу дослідження становлять праці публіцистів та юристів: Ю. Немцевича, Ю. Павліковського, К. Потоцького та Ю. Шимановського, спеціальні розвідки, присвячені польській пенітенціарній думці та історії становлення системи органів виконання покарань Королівства Польського, Ю. Беди¹, К. Павлака², Я. Хейтлера³ та ін.

Представники польського просвітництва, будучи прихильниками ідей Ч. Беккарія, Вольтера, активно виступали за гуманізацію покарання. 1791 р. сформовано урядову комісію, покликану розробити проект карного кодексу, визначити нові принципи покарання та реформувати в'язниці⁴. Один із членів комісії, Юзеф Шимановський (Jozef Szymanowski, 1748–1801 pp.) у травні 1794 р. був призначений Т. Костюшко здійснювати нагляд за діяльністю карних судів, виконанням вироків і в'язницями. Серед праць Ю. Шимановського є нарис «O processie kryminalnym», в якому автор акцентував увагу на тому, що особа не може бути затримана, окрім випадків, передбачених законом. Але і в такому разі особа затримана, а не ув'язнена. Позбавлення волі є карою і не може передувати вироку суду. Отже, з затриманим слід поводитися як з невинуватим. У разі, якщо підозрюваного затримано, то слідство має проводитися якомога швидше, щоб скоротити строк попереднього ув'язнення⁵.

1818 р. побачила світ праця Юзефа Павліковського (Jozef Pawlikowski, 1767–1828 pp.) «Про права кримінальні» («O prawach kryminalnych»), у якій відомий юрист та політичний діяч, з-поміж іншого, звертав увагу на становище засуджених. Ю. Павліковський стверджував, що кара повинна відповідати тяжкості проступку, а її метою має бути: виправлення злочинця, забезпечення безпеки суспільства, компенсація шкоди потерпілому та острах для інших членів суспільства. Крізь призму мети покарання автор розглядав види покарань, виступаючи проти клеймування, биття батогами як такі, що не мають сенсу. Найбільше вищезазначеній меті відповідало б тюремне ув'язнення. Автор пропонував, відповідно до категорій злочинів (політичні, шкідливі для суспільства та головні (тяжкі та особливо тяжкі)), такі місця ув'язнення: політичні в'язниці, виправні будинки для осіб, які вчинили крадіжки, побої, хабарництво тощо, та в'язниці для особливо небезпечних злочинців. У політичних в'язницях умови утримання були б найлегші: засуджені могли бачитися з родичами, однак не мали права залишати установу й зобов'язані були працювати. Для карних злочинців ув'язнення мало бути більш тривалим і в суворих умовах. З родичами вони могли бачитися не частіше ніж раз на рік. Засуджені повинні були утримуватися з прибутків від в'язничного виробництва. Місця ж ув'язнення особливо небезпечних злочинців мали б вселяти страх: їжа та одяг – найпростіші, лише для підтримання життєдіяльності, побачення з родичами не дозволялися. Засуджених слід було використовувати на найтяжчих роботах на потребу краю. Періодично таких злочинців слід було показувати публічно з табличками, де зазначалися злочини, які вони вчинили, щоб люди бачили їх страждання. Таке покарання ганьбило особу й мало бути гіршим за смерть. Ю. Павліковський виступав проти смертної кари не лише з гуманістич-

них засад. Після страти, вважав він, про злочин і злочинця забувають, суворе ж ув'язнення з демонстрацією засуджених – найефективніше забезпечувало б загальну превенцію⁶.

На тлі трагічних для Польщі подій у кінці XVIII – на початку XIX ст. тюремна реформа залишалась актуальним питанням у тій частині країни, що зберегла державність. Одним із перших з цілісною концепцією реформування місць ув'язнення виступив політичний діяч, письменник та історик Юліан Урсин Немцевич (Julian Ursyn Niemcewicz, 1757–1841 pp.).

Активний учасник повстання під проводом Т. Костюшка та його ад'ютант Ю. Немцевич у грудні 1794 р. був ув'язнений росіянами і два роки утримувався в Петропавлівській фортеці. Після звільнення він виїхав до США, де спочатку оселився у Філадельфії, а пізніше подорожував східними штатами. Ю. Немцевич неодноразово відвідував нові американські тюрми, докладний огляд устрою яких підготував після повернення на Батьківщину 1807 року. За дорученням короля Саксонії й глави Герцогства Варшавського Фрідріха Августа Ю. Немцевич розробив проект реформування саксонських та польських в'язниць на кшталт американських⁷. Однак через політичні причини реформи не судилося здійснитися.

До питання тюремних перетворень повернулися лише 1818 р., після інспектування Олександром I польських карних закладів. Тоді ж Ю. Немцевич запропонував власний проект реформи й опублікував працю «O więzieniach publicznych, czyli Domach Pokuty rzecz krótka» (розширена назва «Про дома покути в Північно-Американських штатах, які в Королівстві Польським можуть бути запроваджені»)⁸. Праця Ю. Немцевича складалася з двох частин: перша – огляд устрою американських виправних тюрем, на прикладі зведеної 1796–1797 рр. в'язниці Ньюгейт у Нью-Йорку, друга – аналіз стану польських тюрем, порівняно з американськими, з конкретними пропозиціями щодо реформування вітчизняної в'язничної системи.

Юліан Немцевич виступав за обмеження смертної кари та заміну її позбавленням волі. Реформування тюрем, на його думку, слід було починати зі зміни ставлення до кари. Головною метою будь-якого покарання Ю. Немцевич вважав запобігання злочинам. Для досягнення цієї генеральної мети слід звертати увагу на такі аспекти: основний – виправлення злочинця, далі – острах перед покаранням та компенсація спричиненої шкоди. Виправленню злочинця мали сприяти: гідні умови утримання у в'язницях, гуманне ставлення з боку професійних наглядачів, обов'язкове залучення до праці та навчання ремеслу, здоровий спосіб життя, чіткий розпорядок дня, моральне й релігійне виховання та навчання.

Необхідною умовою ефективно організації відбування покарання Ю. Немцевич вважав розділення в'язнів за статтю, віком, рецидивом тощо. Окремо повинні були утримуватися: 1) невинуваті злочинці (рецидивісти); 2) особи, які отримали в молодості добре виховання, однак пізніше вчинили злочини; 3) особи, які вчинили злочин уперше. Заклади для утримання особливо небезпечних злочинців слід було розміщати поблизу копалень, місць видобутку руди та каміння, де б використовували працю засуджених⁹. За дрібні злочини передбачалося короткотермінове позбавлення волі «на хлібі й воді». Для злочинців, які вчинили більш тяжкі правопорушення, умови утримання мали бути не такі суворі, але тривати воно мало не менше трьох років¹⁰. Помилування або дострокове звільнення могло бути застосоване лише за умови, що засуджений виправився.

Юліан Немцевич був прихильником одиночного утримання. Оскільки вважав, що це б унеможливило втечі, бунти та негативний вплив злочинців один на одного. Обов'язковою складовою виправлення мала стати оплачувана праця в загальних майстернях та навчання ремеслам. Публічні роботи автор вважав такими, що ганьблять честь¹¹. Духовну опіку засудженим повинен був надавати священник, а в жіночих закладах – черниці-наглядачки.

Особливе значення Ю. Немцевич надавав судовому нагляду за виконанням покарання у виді позбавлення волі та вимогам до тюремних службовців. Наглядачі повинні були отримувати достойну винагороду за свою працю, досконало знати свої обов'язки, поблажливо й справедливо, без ненависті та злоби ставитися до засуджених. Опіку (патронат) по завершенню строку ув'язнення публіцист вважав обов'язковою складовою постпенітенціарного нагляду.

У своїй праці Ю. Немцевич поставив питання, яке й сьогодні залишається актуальним, а чи не занадто поблажливі умови у пропонуваніх ним тюрмах і чи є це, власне, покаранням за зло (злочин)? Такі умови, як вважав автор, створюються для того, щоб зі злого чоловіка зробити доброго, працюючого, побороти основні вади суспільства, що призводять до злочинів: пияцтво, гультьайство, брак боязні Божої та ледарство. «Яка користь від ув'язнення, – писав Ю. Немцевич, – яке ще більше псує злочинця? До в'язниці потрапляє зіпсований, а виходить – непоправний»¹².

Проекти Ю. Немцевича щодо перебудови польської в'язничної системи не були реалізовані на практиці, однак вони мали значний вплив на формування польської пенітенціаристики, започаткували розвиток пенітенціарної думки в Королівстві Польському та багато в чому визначили її напрям.

У результаті роботи урядової комісії з підготовки проекту тюремних перетворень, яку очолював один із авторів Кримінального кодексу 1818 р. (Kodeks karzący Krolestwa Polskiego), суддя Вищого суду Королівства Польського Францішек Ксаверій Потоцький (Franciszek Ksawery Potocki, 1775–1837 pp.) було підготовлено Проект загального та практичного поліпшення управління та стану державних тюрем у Королівстві Польським 1819 р. (Projekt ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzien publicznych w Krolestwie Polskiem). Дослідники зазначають, що саме ідеї К. Потоцького щодо системи виконання покарань лягли в основу цього Проекту¹³. Також він підготував зауваги до Проекту, що доповнювали нормативні приписи, містили роздуми автора, а також розлогі цитати з праць англійських тюремних реформаторів і приклади з практики функціонування тюрем у США, Австрії та Пруссії¹⁴.

На формування поглядів К. Потоцького неабиякий вплив мали праці Дж. Говарда та І. Бентама. Він запозичив у них, а також у Ю. Немцевича, багато дефініцій¹⁵. Однак К. Потоцький розробив власну концепцію виконання покарань щодо видів позбавлення волі, передбачених Кримінальним кодексом 1818 року.

Ксаверій Потоцький визначав тюрму як місце перебування тих, хто відповідно до закону позбавлений особистої свободи за вироком суду чи на період досудового слідства. Таке коротке й просте визначення, на думку автора, мало б указувати, що тюрма – це лише місце, де відбувають покарання у виді позбавлення волі (чи як запобіжний захід), і перебування у ній не повинно передбачати будь-яких додаткових кар, обмежень і поневірянь, зокрема голоду, холоду, знущань з боку наглядачів тощо. Він наголошував, що в приписах Кримінального кодексу щодо видів покарання ніде не йдеться про моральне розтління або позбавлення здоров'я засуджених. Отже, в'язниця не повинна призводити до цього¹⁶. Таке утримання було б страшніше за смерть і не відповідало б тяжкості проступку. Також воно не слугувало б меті залякування інших, оскільки вони не були свідками цього. Основною метою покарання у виді позбавлення волі К. Потоцький називав виправлення злочинця. Робити ж з нього жертву для залякування інших вважав хибою.

Автор визначив три основні складові системи виконання покарань у виді тюремного ув'язнення: 1) безпека й охорона; 2) фізичний і моральний стан засуджених; 3) економічна доцільність. Це так звані «три кити» гуманістично-прагматичної концепції К. Потоцького. Причому перші два елементи можливо реалізувати лише за умови економічної спроможності, бажано з мінімальним навантаженням на державну скарбницю¹⁷. Ця теза не втратила актуальності й сьогодні, коли точаться активні дискусії про приватно-державне партнерство у сфері виконання покарань. Однак К. Потоцький акцентував увагу на тому, що найкраще для організації відбування покарань підходить державна адміністрація. Саме на державні, а не магістратські тюрми, що існували в Польщі ще з часів середньовіччя, покладено було функцію виконання покарань. Місця ув'язнення у Проекті поділялися на досудові, карні тюрми та виправні будинки.

Для забезпечення зовнішньої безпеки слід було зводити міцні кам'яні будівлі тюрем, криті бляхою, оточені високим муром чи глибоким ровом. Автор підтримував думку Дж. Говарда, що розташовувати тюрми слід за містом. Щодо внутрішньої безпеки, то К. Потоцький наводив детальний опис Паноптикуму І. Бентама як найдоречнішого типу в'язничної будівлі, що дає можливість забезпечити нагляд за засудженими.

Найбільш детально автор зупинився на проблемах підтримання фізичного та морального стану засуджених. Для їх доброї фізичної форми слід було утримувати камери та інші приміщення в чистоті, регулярно їх провітрювати й опалювати взимку. Засуджені повинні були забезпечуватися чистим одягом, постільною білизною та їжею. Для хворих – тюремні шпитали¹⁸.

Ксаверій Потоцький виступав проти утримання засуджених у загальних камерах, оскільки в таких умовах не уникнути змов, втеч і морального розтління. Однак він і не був прихильником суворої одиночної системи, наголошуючи на можливій шкоді для психіки такого ув'язнення. Слушність його думки довели статистичні дані про кількість психічних захворювань серед засуджених одиночних тюрем США та країн Європи, оприлюднені в середині XIX століття. Оптимальним автор називав розміщення в одній камері 3–4 осіб. Різні категорії засуджених повинні були утримуватися окремо. Автор описував пруську практику розділення засуджених на три класи: клас кари, клас випробування і клас тих, хто став на шлях виправлення.

Значну увагу К. Потоцький приділяв проблемі харчування в'язнів. Їжа повинна бути в достатній кількості, щоб підтримувати добрий фізичний стан, здорова, однакова для всіх і, що важливо, дешева. Найбільше, на його думку, для тюремного харчування підходив так званий «суп Румфорда», апробований у пруських робітничих будинках і тюрмах. Водночас, зазначав автор, більшість засуджених – бідняки, і для них регулярне тюремне харчування вже краще, ніж на свободі.

Однаковим повинен був бути й одяг засуджених. Їм слід було видавати один комплект верхнього одягу та білизни, черевики або боти й два головні убори (літній і зимовий). К. Потоцький навіть розписав, з якої тканини та якого кольору має бути одяг у різних установах виконання покарань.

Важливим фактором як фізичного, так і морального здоров'я мала стати праця засуджених. Якщо звичайна людина змушена працювати для того, щоб забезпечувати себе, то тим більше злочинець, який утримується державою, повинен працювати. Однак автор зауважував, що не слід працю перетворювати на кару. Вона є природною потребою людини й розрадою для засудженого. «Праця – мати чеснот і добробуту, тоді як неробство породжує моральний занепад і правопорушення»¹⁹. Праця, з одного боку, була необхідна для виправлення засудженого, боротьби з лінощами, здобуття навичок та ремесел, що могло б допомогти після звільнення. З іншого, передбачалося, що прибутки з виробництва будуть використовуватися на утримання в'язниці, що зменшило б тягар на державний бюджет. Засуджених пропонувалося використовувати як на внутрішніх роботах, так і за межами в'язниці, де вони могли залучатися до громадських робіт або працювати за наймом.

Відповідний моральний стан повинен був підтримуватися завдяки роздільному утриманню (за статтю, віком, рецидивом), чітким правилам і розпорядку дня, праці, релігійному впливу та навчанню у вихідні дні. Говорячи про моральне виховання, К. Потоцький особливу увагу звертав на поведінку тюремної адміністрації. У ставленні до в'язнів не мало бути ані нелюдської строгості, ані безкарної поблажливості. Засуджений не лише сам повинен був чемно поводитися, подібною мала бути й поведінка представників адміністрації. Особливо автор наголошував на подвійному контролі за відбуванням покарань: з боку тюремної адміністрації та судових органів.

Новаторськими на той час були пропозиції К. Потоцького про скорочення строку ув'язнення засудженим, які проявили дієве розкаяння та довели, що виправилися. Він також пропонував надавати малозабезпе-

ченим засудженим по закінченню строку ув'язнення грошову допомогу з коштів, зароблених ними під час відбування покарання. Для таких осіб пропонувалося організувати спеціальні заклади, де вони могли б працювати відразу після звільнення.

Найсуворішими мали бути умови утримання для тих осіб, які відбували найтяжчий вид тюремного ув'язнення (*wagowane więzienie*): ліжко в камері – зі звичайних дощок без матраца; їжа – лише «хліб і вода». Такі засуджені повинні були використовуватися на найтяжчих роботах, під час епідемій тощо. Отже, щодо особливо небезпечних злочинців тюремне ув'язнення було карою, а не «шляхом до виправлення».

Проект загального та практичного поліпшення управління і стану державних тюрем 1819 р., підготовлений під керівництвом К. Потоцького, на жаль, не був затверджений. Але він спонукав до пошуку нових підходів щодо організації польського в'язництва, реформа якого була розпочата через кілька років по тому Ф. Скарбеком.

Отже, у кінці XVIII – на початку XIX ст. у Польщі спостерігаємо значний інтерес політиків, правників та публіцистів до проблем гуманізації покарання й тюремних перетворень. Окремі питання розмежування попереднього ув'язнення та позбавлення волі як виду покарання було висвітлено Ю. Шимановським. Кризь призму виправлення як основної мети покарання розглядав позбавлення волі Ю. Павліковський, що пропонував організувати місця ув'язнення з різним режимом утримання: політичні в'язниці, виправні будинки та в'язниці для особливо небезпечних злочинців. Перші цілісні концепції організації виконання покарання у виді тюремного ув'язнення у Польщі належали Ю. Немцевичу та К. Потоцькому. В їх основі лежали нові погляди на мету покарання, гуманне ставлення до в'язнів, роздільне утримання різних категорій засуджених, обов'язкове залучення до праці, навчання ремеслам, духовне та моральне виховання. Вищезазначені концепції враховували новітній зарубіжний досвід і були досить прогресивними для свого часу. Авторами не лише було визначено загальні засади функціонування системи виконання покарань, а й сформульовано багато практичних приписів щодо устрою тюрем, принципів утримання, харчування, морального та фізичного впливу, залучення засуджених до праці, постпенітенціарної опіки, вимог до персоналу та організації нагляду за установами виконання покарань, що не втратили актуальності і донині.

¹ Bieda J. Decyzje centralnych organów rządowych w procesie kształtowania systemu organizacji więziennictwa Królestwa Polskiego na tle wybranych polskich koncepcji penitencjarnych początku XIX wieku / J. Bieda // *Studia Prawno-Ekonomiczne*. – 2015. – T. 94. – S. 11–29.

² Pawlak K. Za kratami więzień i drutami obozów: (zarys dziejów więziennictwa w Polsce) / K. Pawlak. – Kalisz, 1999. – 152 s.; Pawlak K. *Polski biograficzny słownik penitencjarny* / K. Pawlak. – Kalisz, 2008. – 114 s.

³ Haytler J. Mirosław Henryk Nakwaski jako penitencjarysta (1800–1876) / J. Haytler // *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. № 2. S. 246–270; № 4. S. 633–648; 1938. № 1. S. 30–60.

⁴ Pawlak K. Za kratami więzień i drutami obozów: (zarys dziejów więziennictwa w Polsce) / K. Pawlak. – Kalisz, 1999. – 152 s.; Pawlak K. *Polski biograficzny słownik penitencjarny* / K. Pawlak. – Kalisz, 2008. – S. 15–16.

⁵ Szymanowski J. Wierszem i prozą pisma różne, Warszawa 1803, wyd. w: *Pisma rozmaite współczesnych wierszem i prozą*. T. 1. Edycja T. Mostowskiego. – Warszawa, 1803. – 464 s. – S. 247–248.

⁶ Pawlikowski J. O prawach kryminalnych / J. Pawlikowski. – Warszawa. 1818. – 125 s. – S. 65–67.

⁷ Pawlak K. *Polski biograficzny słownik penitencjarny* / K. Pawlak. – Kalisz, 2008. – S. 70.

⁸ Niemcewicz J. U. O więzieniach publicznych, czyli Domach Pokuty rzecz krótka / J. U. Niemcewicz. – Warszawa. Krzemieniec: Drukarnia przy Nowolipiu, 1818. – 70 s.

⁹ Niemcewicz J. U. O więzieniach publicznych... S. 61.

¹⁰ Pawlak K. Za kratami więzień i drutami obozów: (zarys dziejów więziennictwa w Polsce) / K. Pawlak. – Kalisz, 1999. – S. 25.

¹¹ Bieda J. Decyzje centralnych organów rządowych w procesie kształtowania systemu organizacji więziennictwa Królestwa Polskiego na tle wybranych polskich koncepcji penitencjarnych początku XIX wieku / J. Bieda // *Studia Prawno-Ekonomiczne*. – 2015. – T. 94. – S. 18.

¹² Niemcewicz J. U. O więzieniach publicznych, czyli Domach Pokuty rzecz krótka / J. U. Niemcewicz. – Warszawa. Krzemieniec: Drukarnia przy Nowolipiu, 1818. – S. 56.

¹³ Pawlak K. *Polski biograficzny słownik penitencjarny* / K. Pawlak. – Kalisz, 2008. – S. 81.

¹⁴ Potocki K. Uwagi do projektu ogólnego i szczególnego ulepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie Polskiem (w): *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, red. Z. Bugajski. Warszawa. 1929. S. 22–43.

¹⁵ The Political Context of Law: Proceedings of the Seventh British Legal History Conference. – Canterbury, 1985. – 164 p. – P. 116.

¹⁶ Potocki K. Uwagi do projektu ogólnego... S. 23.

¹⁷ Там само. – S. 22–23.

¹⁸ Там само. – S. 24–26.

¹⁹ Там само. – S. 30.

Резюме

Сокальська О. В. Польські пенітенціарні концепції початку XIX століття.

У статті визначено та проаналізовано погляди польських державних діячів кінця XVIII – початку XIX ст., зокрема Ю. Немцевича, Ю. Павліковського, К. Потоцького та Ю. Шимановського, на систему виконання покарань у виді позбавлення волі. Автором уперше в українській історіографії розглянуто пенітенціарні концепції Ю. Немцевича та К. Потоцького, їх погляди на загальні засади функціонування системи виконання покарань, приписи щодо устрою тюрем та режиму утримання,

морального і фізичного впливу, організації праці засуджених, вимоги до персоналу та організації нагляду за установами виконання покарань тощо.

Ключові слова: Юліан Немцевич, Ксаверій Потоцький, Польща, тюремне ув'язнення, реформа, виправні тюрми.

Резюме

Сокальская Е. В. Польские пенитенциарные концепции начала XIX века.

В статье проанализированы взгляды польских государственных деятелей конца XVIII – начала XIX вв. (Ю. Немцевича, Ю. Павликовского, К. Потоцкого и Ю. Шимановского) на систему исполнения наказаний в виде лишения свободы. Автором впервые в украинской историографии рассмотрено пенитенциарные концепции Ю. Немцевича и К. Потоцкого, их взгляды на общие принципы функционирования системы исполнения наказаний, предписания относительно устройства тюрем и режима содержания, нравственного и физического воздействия, организации труда осужденных, требования к персоналу и организации надзора за учреждениями исполнения наказаний.

Ключевые слова: Юлиан Немцевич, Ксаверий Потоцкий, Польша, тюремное заключение, реформа, исправительные тюрьмы.

Summary

Sokalska O. Polish Penitentiary Concepts at the Beginning of the XIXth Century.

The article analyzes the views of Polish state figures of the late XVIII – early 19th centuries (J. Niemcewicz, J. Pavlikovski, K. Pototski and J. Shimanovski) on the system of execution of sentences in the form of imprisonment. The author for the first time in Ukrainian historiography examined the prison sentences of J. Niemcewicz and K. Potocki, their views on the general principles of the functioning of the system of execution of sentences, the regulations on the device of prisons and the regime of content, moral and physical influence, the organization of labor convicted, the requirements for personnel and the supervision of penitentiary institutions.

Key words: Julian Ursyn Niemcewicz, Franciszek Ksawery Potocki, Poland, imprisonment, reform, correctional prisons.

УДК 347.44

І. М. ШАРКОВА, Н. І. СПАСІБУХОВ

Ірина Миколаївна Шаркова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

Нікіта Ілліч Спасібухов, магістрант ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДОЧИНСТВА EX AEQUO ET BONO

Принцип ex aequo et bono є недостатньо дослідженим і досить рідко застосовується на практиці, хоча й закріплений у регламентах більшості арбітражних установ. Для кращого розуміння даного виду третейського судочинства та виявлення його правової природи варто звернути увагу на процес становлення ex aequo et bono у міжнародному праві, котрий бере початок ще з часів Римської імперії.

Для оцінки ступеня розробленості теми дослідження необхідно виділити праці, які присвячені проблемам розгляду справ ex aequo et bono, таких авторів, як: С. М. Задорожна, О. В. Київець, О. О. Гайдулін та низки іноземних дослідників: М. Panezi, А. Aderemi, L. Trakman, А. Belohlavek, Sh. Shakti, G. Born. Вбачається, що вітчизняних праць на дану тему досить мало, до того ж більшість із наведених науковців розглядають ex aequo et bono в контексті інших тем, а отже, існує об'єктивна потреба у проведенні дослідження.

Метою статті є дослідження історичних витоків принципу ex aequo et bono та його сучасної рецепції для подальшого вдосконалення арбітражного законодавства.

Форма третейського судочинства існувала у Римі ще в давні часи, до встановлення державного суду та інституту преторів. Третейське судочинство Риму базувалося на двох угодах: угоді між сторонами та третейським суддею (rescriptum) та угоді між сторонами, відповідно до якої вони зобов'язувались підкоритися рішенням третейського судді (compromissum).

Якщо особа, яка безпосередньо здійснювала судочинство, призначалася претором для кожної справи, то вона ставала державним суддею. На відміну від звичайного судді (iudex), який був підпорядкований претору і судив на підставі ius strictum, арбітр був вільний від відповідальності, хоча не мав права ухилитися від ведення справи або призначати замість себе іншу особу¹.

Уже на час видання законів XII таблиць арбітрам доручалося ведення справ про розподіл між спадкоємцями спільної спадщини (actio familiae erciscundae), про відновлення порушених меж (actio finium regundorum), про направлення дощових стоків (actio aquae pluviae arcendae) тощо.